

ADAM SZCZUPAK

Julian Pełesz (1843–1896) – greckokatolicki biskup stanisławowski i przemyski oraz jego prywatny księgozbiór*

Rękopisy ze spuścizny przemyskiej greckokatolickiej kapituły katedralnej tworzą jedną z najcenniejszych kolekcji manuskryptów znajdujących się w zbiorach Biblioteki Narodowej w Warszawie. I choć pod względem liczebności, wartości zabytkowej, artystycznej i naukowej na pierwsze miejsce wysuwają się rękopisy pochodzące z okresu staropolskiego, zwłaszcza o charakterze liturgicznym, pewną grupę dzieł znajdujących się dawniej w zbiorach przemyskiej kapituły stanowią rękopisy XIX-wieczne. Jednym z nich jest katalog prywatnej biblioteki ks. Juliana Pełesza, powstały w latach 1873–1876. Dzięki niemu można bardzo dokładnie odtworzyć charakter sporego fragmentu księgozbioru duchownego, jednej z ważniejszych postaci życia kościelnego i naukowego Galicji drugiej połowy XIX wieku.

Julian Pełesz (Юліан Пелеш) urodził się 3 stycznia 1843 roku w wiosce Smerkowiec, położonej na Łemkowszczyźnie w dzisiejszym powiecie gorlickim. Jego ojcem był nauczyciel szkoły ludowej i diak Grzegorz, a matką – Joanna z domu

* Artykuł stanowi rozszerzoną wersję referatu pt. *Julian Pełesz – greckokatolicki biskup stanisławowski i przemyski oraz jego prywatna biblioteka* prezentowanego na seminarium Pracowni Historii Bibliotek i Czytelnictwa Biblioteki Narodowej 16 października 2015 roku.

Szczawińska. Po ukończeniu szkoły ludowej w Jaśle pobierał nauki w gimnazjum w Preszowie, skąd następnie przeniósł się do gimnazjum w Przemyślu. Tam też zdał z wyróżnieniem egzamin dojrzałości w 1863 roku. W tym samym roku wstąpił do Greckokatolickiego Seminarium Duchownego w Wiedniu, zwanego powszechnie Barbareum. Święcenia kapłańskie otrzymał jako celibatariusz 20 października 1867 roku w Przemyślu. Po wyświęceniu powierzono mu funkcję prefekta Barbareum. Jednocześnie ks. Pełesz pogłębiał studia teologiczne, zdobywając w 1870 roku na Uniwersytecie Wiedeńskim stopień doktora teologii¹.

Po obronie doktoratu wrócił do Galicji, osiadając we Lwowie. Objął tam funkcję prefekta Greckokatolickiego Seminarium Generalnego, którą pełnił do 1872 roku. W tym czasie ks. Pełesz razem z ks. Sylwestrem Sembratowiczem, przyszłym greckokatolickim metropolitą lwowskim, rozpoczął wydawanie apologetycznego czasopisma „Рускій Сіонь”, które było rozpowszechniane wśród duchowieństwa greckokatolickiego w Galicji. Równocześnie ks. Pełesz był zatrudniony w Katedrze Teologii Pastoralnej Uniwersytetu Lwowskiego. Do 1872 roku był także katechetą przy szkole prowadzonej przez benedyktyнки obrządku ormiańskiego. W tym samym roku został przeniesiony do Przemyśla, gdzie w tamtejszym Greckokatolickim Seminarium Duchownym wykładał teologię pastoralną i pełnił funkcję prefekta studiów².

Pobyt ks. Pełesza w Galicji trwał zaledwie cztery lata. W 1874 roku wrócił do Wiednia, tym razem w charakterze rektora Barbareum i proboszcza parafii greckokatolickiej w stolicy monarchii habsburskiej. Pełesz został wysłany do Wiednia za rekomendacją biskupa Jana Saturnina Stupnickiego, aby opanować poważny kryzys w wiedeńskim seminarium. Jak się bowiem okazało, klerycy i wychowawcy Barbareum utrzymywali ożywione kontakty z rosyjskimi działaczami panslawistycznymi (kilku absolwentów wyjechało do Rosji i przeszło na prawosławie), poza tym miały tam miejsce nadużycia finansowe. Efekty starań Pełesza, by przywrócić porządek w seminarium, nie były jednak do końca zadowalające. Mimo to Barbareum – przynajmniej chwilowo – uniknęło likwidacji. Nie miała była w tym zasługa samego Pełesza, który będąc osobą znakomicie wykształconą i świetnie odnajdującą się w towarzystwie, zdobył w Wiedniu szereg kontaktów wśród najbardziej wpływowych osobistości stolicy. Przyszły

1 T. Pudłocki, *Iskra światła czy kopcąca pochodnia? Inteligencja w Przemyślu w latach 1867–1939*, Kraków 2009, s. 82; I. Красовський, I. Челак, *Енциклопедичний словник Лемківщини*, Львів 2013, s. 480.

2 S. Nabywaniec, *Katolicy biskupi przemyscy obrządku wschodniego*, w: *Unia Brzeska z perspektywy czterech stuleci*, red. J. S. Gajek, S. Nabywaniec, Lublin 1998, s. 295.

biskup został jednym z nauczycieli następcy tronu, arcyksięcia Rudolfa Habsburga, z którym miały go łączyć przyjacielskie relacje³.

W 1883 roku ks. Pełesz opuścił Wiedeń i jeszcze raz trafił do Lwowa. Objął tam godności kolejno archidiacona i dziekana greckokatolickiej kapituły metropolitalnej. Jego obowiązki obejmowały także przewodniczenie metropolitalnemu sądowi małżeńskiemu. Nazwisko Pełesza pojawiało się wówczas w kontekście obsadzenia stolicy metropolitalnej we Lwowie, ale ostatecznie urząd ten objął ks. Sylwester Sembratowicz⁴.

W 1885 roku papież Leon XIII zatwierdził plany wyodrębnienia z części terenów greckokatolickiej archidiecezji lwowskiej nowej jednostki – eparchii stanisławowskiej. Wprawdzie decyzja o jej powstaniu zapadła na cesarskim dworze jeszcze w 1850 roku, ale dopiero po 35 latach poczynania Franciszka Józefa doczekały się oficjalnej aprobaty Stolicy Apostolskiej. Pierwszym biskupem nowej eparchii cesarz mianował ks. Pełesza. Nominacja została wydana 12 lutego 1885 roku. Chirotonia władcy Juliana odbyła się 1 listopada 1885 roku w soborze św. Jura we Lwowie, a ingres do katedry w Stanisławowie – 10 stycznia 1886 roku⁵.

Pierwszym zadaniem stojącym przed biskupem Pełeszem było zorganizowanie od podstaw instytucji nowej diecezji – konsystorza biskupiego, kapituły katedralnej oraz seminarium duchownego. Władcy odegrał ważną rolę podczas greckokatolickiego synodu prowincjonalnego we Lwowie w 1891 roku. Toczyły się wówczas burzliwe dyskusje nad wprowadzeniem obowiązkowego celibatu dla nowo wyświęcanych kapłanów. Projekt ten forsował metropolita Sembratowicz przy wsparciu legata papieskiego, wbrew woli ogromnej większości uczestników synodu. Poparcie wyrażone przez Pełesza dla przeciwników celibatu pozwoliło uniknąć zerwania obrad i ostatecznie zachowano w tej kwestii *status quo*. Ks. Pełesz z racji pełnionego urzędu biskupiego został deputowanym Sejmu Krajowego. Był zwolennikiem ukraińskiego odrodzenia narodowego i starał się zwalczać wpływy moskwofilskie, gdziekolwiek jeszcze mocno zakorzenione wśród społeczności ruskiej w Galicji Wschodniej⁶.

Po śmierci Jana Saturnina Stupnickiego w 1890 roku Pełesz został przeniesiony na bardziej prestiżową stolicę biskupią w Przemyślu. Posługę w diecezji przemyskiej rozpoczął 12 listopada 1891 roku, trwała ona zaledwie niecałe pięć

3 W. Osadczy, *Święta Ruś. Rozwój i oddziaływanie idei prawosławia w Galicji*, Lublin 2007, s. 444; S. Nabywaniec, op. cit., s. 295.

4 S. Nabywaniec, op. cit., s. 296.

5 F. Rzemieniuk, *Unicy polscy 1596–1946*, Siedlce 1998, s. 143.

6 W. Osadczy, op. cit., s. 492–497.

lat. W Przemysłu mocno podupadł na zdrowiu, zmagając się z chorobą nowotworową i depresją. Władysław Julian Pełesz zmarł w Przemysłu w wieku 53 lat 22 kwietnia 1896 roku i został pochowany na tamtejszym cmentarzu miejskim⁷.

Ks. Pełesz zajmował się nie tylko działalnością duszpasterską, ale prowadził również badania nad dziejami Kościoła greckokatolickiego. Ich rezultatem była obszerna rozprawa *Geschichte der Union der ruthenischen Kirche mit Rom von den ältesten Zeiten bis auf die Gegenwart*, która ukazała się drukiem w dwóch tomach w latach 1878 i 1881⁸. Dzieło to było jedną z najbardziej wartościowych XIX-wiecznych publikacji poświęconych dziejom wspólnoty greckokatolickiej, a większość ustaleń Pełesza zachowuje naukową wartość do dziś⁹. Oprócz licznych artykułów i homilii w czasopiśmie „Рускій Сіонь”¹⁰ oraz w szeregu innych periodyków, spuścizna pisarska Pełesza obejmuje podręcznik prawniczy dla duchowieństwa *Розправи о духовном урядовом стилі*¹¹, kompendium teologii pastoralnej *Пастырское Богословіе*¹², a także podręcznik *Учебникъ католицкоу религii*¹³. Ks. Pełesz współpracował również z wybitnym historykiem ks. Josephem Hergenrötherem przy redakcji drugiego tomu serii *Kirchenlexikon. Encyclopädie der katholischen Theologie und ihrer Hilfswissenschaften*¹⁴.

Pełesz nie ograniczył się wyłącznie do badania historii Kościoła greckokatolickiego, ale sam gromadził pamiątki dziejowe Kościoła ruskiego. W pierwszym rządzie obejmowały one dawne rękopisy cerkiewne, które zostaną szerzej omówione w dalszej części artykułu. Inne elementy kolekcji Pełesza zostały udostępnione przez władysława na potrzeby Powszechnej Krajowej Wystawy we Lwowie w roku 1894. Były to dwie mitry biskupie, pochodzące z XVII wieku.

7 Archiwum Państwowe w Przemysłu, zespół Archiwum Kapituły Greckokatolickiej [APP, AKGK], sygn. 514, kronika ks. Mirona Podolińskiego, k. 9–200.

8 J. Pełesz, *Geschichte der Union der ruthenischen Kirche mit Rom von den ältesten Zeiten bis auf die Gegenwart*, t. 1, Wien 1878 – www.archive.org/details/geschichtederuni01pele [dostęp: 30.09.2015], t. 2, Würzburg–Wien 1881 – http://byzantinohungarica.hu/sites/default/files/Pelesz/Geschichte_der_Union_der_ruthenischen_Ki2.pdf [30.09.2015].

9 S. Nabywaniec, *Biskup Julian Pełesz – historyk Kościoła greckokatolickiego*, w: *Wielokulturowe środowisko historyczne Lwowa w XIX i XX w.*, t. 3, red. J. Maternicki, L. Zaszkilniak, Rzeszów 2005, s. 279–284.

10 Ks. Pełesz zabierał tam głos m.in. w żywo wówczas dyskutowanej wśród duchowieństwa greckokatolickiego w Galicji kwestii czystości obrządku greckokatolickiego i wyposażenia świątyń unickich, por. P. Krasny, *Architektura cerkiewna na ziemiach ruskich Rzeczypospolitej 1596–1914*, Kraków 2003, s. 293.

11 Ю. Пелешъ, *Розправи о духовномъ урядовомъ стилі*, Вѣдень 1878.

12 Idem, *Пастырское Богословіе*, Вѣдень 1885.

13 Idem, *Учебникъ католицкоу религii*, Вѣдень 1876.

14 S. Nabywaniec, *Unicy biskupi przemyscy. Szkice biograficzne*, Rzeszów 1995, s. 79; zob. *Wetzer und Welte's Kirchenlexikon oder Encyclopädie der katholischen Theologie und ihrer Hilfswissenschaften, Zweite Auflage in neuer Bearbeitung, unter Mitwirkung vieler katholischen Gelehrten*, t. 2, *Basilianer bis Censuren*, Freiburg im Breisgau 1883 – www.wbc.poznan.pl/publication/390855 [17.10.2015]

Pierwsza z nich była dawniej własnością biskupa Jana Śnigurskiego (1784–1847), druga zaś stanowiła dar hetmana Bohdana Chmielnickiego dla przemyskiej kapituły greckokatolickiej. Oba artefakty trafiły do rąk Pełusza w charakterze spadku po jego poprzednikach na stolicy biskupiej w Przemysłu. Oprócz mitr, na wystawę trafiły również omoforiony i epitacheliony z XVII i XVIII wieku, niebędące prywatną własnością Pełusza, a wchodzące w skład zbiorów przemyskiego biskupstwa greckokatolickiego¹⁵.

Jako teolog, badacz dziejów Kościoła greckokatolickiego i bardzo aktywny duszpasterz ks. Pełesz zgromadził obszerny księgozbiór. Na podstawie zachowanych numerów katalogowych przy pieczęciach własnościowych władzy można szacować, że biblioteka ta liczyła około 1100 jednostek inwentarzowych, choć oczywiście należy podchodzić do tej liczby z dużą dozą krytycyzmu. Księgozbiór ten nie był do tej pory obiektem badań, nie wspomina o nim nawet specjalista w zakresie historii księgozbiorów prywatnych w Galicji Wschodniej, Józef Szocki¹⁶.

Część kolekcji bibliotecznej i archiwalnej biskupa Pełusza trafiła po jego śmierci do zbiorów greckokatolickiej kapituły katedralnej w Przemysłu. W odróżnieniu od licznych spuścizn przemyskich duchownych, które zostały przekazane kapitule w charakterze darowizny, zbiory Pełusza zostały wykupione po jego śmierci. Podkreślają to zapisy na kartach niektórych pozycji. I tak na papierowej okładce rękopisu zawierającego ryt poświęcenia nowej cerkwi znajduje się notka, że *Капитула Перемыска купила 1896 по бл. н. Епнпа Пелешу*¹⁷. Zakup został dokonany w czerwcu 1896 roku na publicznej licytacji przedmiotów należących do zmarłego biskupa. Przemyska kapituła nabyła wówczas nieznaną bliżej liczbę pozycji za kwotę 251 złotych reńskich (502 koron) ze środków fundacyjnych biskupa Śnigurskiego, przeznaczonych na rozwój i utrzymanie kapitulnego księgozbioru¹⁸. Po deportacji do ZSRR w 1946 roku władzy Jozafata Kocyłowskiego i podziale zbiorów przemyskiego biskupstwa oraz kapituły katedralnej, niektóre pozycje wchodzące w skład zbiorów Pełusza trafiły do Biblioteki Narodowej w Warszawie.

Najcenniejsze fragmenty spuścizny biskupa Pełusza, które znajdują się w zbiorach Biblioteki Narodowej, to cyryliczne rękopisy o charakterze liturgicznym.

15 *Katalog działu etnograficznego Powszechnej Wystawy Krajowej we Lwowie 1894*, Lwów 1894, s. 68, 94–95 – www.sbc.org.pl/publication/10114 [30.09.2015].

16 J. Szocki, *Księgozbiory domowe w Galicji wschodniej (1772–1918)*, Kraków 2001; idem, *Księgozbiory domowe inteligencji i ziemian w Galicji (1795–1914)*, Warszawa 1996.

17 BN Rps 11938 IV, k. I.

18 APP, AKGK, sygn. 246, pismo Greckokatolickiej Kapituły Katedralnej w Przemysłu do Greckokatolickiego Ordynariatu Biskupiego w Przemysłu z 25 IV 1920, k. 55–56.

Najstarszymi spośród nich są *Homiliarz święteczny* oraz *Homiliarz postny*, pochodzące z XVI wieku. Pierwsza z tych ksiąg liczy 394 karty, oprawiona jest w drewno i zawiera liczne ubytki tekstu – w sumie 54 kart. *Homiliarz postny* zachował się jedynie we fragmencie, liczącym 28 kart i oprawionym w skórę i drewno. Brakuje początku oraz zakończenia¹⁹. Oba rękopisy posiadają pieczęcie własnościowe biblioteki biskupa Pełesza i jej sygnatury – odpowiednio 1076 i 1077²⁰.

Z przełomu XVI i XVII wieku pochodzą *Mowy ascetyczne (Besedy duchovnye)*. Rękopis liczy 213 kart, oprawiony jest w deski i skórę, brak mu początku oraz końca, posiada pieczęć własnościową Pełesza wraz z dawną sygnaturą 1070²¹.

Kolejnym rękopisem, znajdującym się dawniej w zbiorach biskupa Pełesza, jest *Euchologion* pochodzący z XVIII wieku. Zawiera teksty liturgii pontyfikalnej, obrzędy święceń duchowieństwa, a także szereg innych modlitw. Księga liczy 75 kart, a wyposażona jest w późniejszą, XIX-wieczną oprawę²². *Euchologion* trafił do rąk biskupa Pełesza jako dar – przed kartą tytułową znajduje się dedykacja: *Преосвященному и Всевъятльишому Кирь Юляну Пелешу Епископу Перемискому, Самборскому и Сяноцкому, Дру св. Богословія, и проч. в День Имънинь пересилає въ дарь, въ глукобомъ смиренію єрей Иляій Солтыкевичь парохъ Ботелки выжной дня 21 юнія 1895*²³. Ofiarodawcą był ks. Ilarion Sołtykiewicz, duszpasterz greckokatolicki ze wsi Butelka Wyżna w powiecie turczańskim (obecnie Werchnie na Ukrainie)²⁴. Księga posiada jedynie pieczęć własnościową biblioteki przemyskiej kapituły katedralnej, a poza dedykacją brak innych znaków proveniencyjnych Pełesza.

Można przypuszczać, że liczba rękopisów cyrylickich w posiadaniu Pełesza, a pochodzących z okresu staropolskiego, była jeszcze większa. Sugerują to dawne sygnatury księgozbioru władzyki. Rękopisy z jego kolekcji znajdujące się w BN noszą numery 1070, 1076 i 1077. O ile w katalogu zbiorów władzyki manuskrypty

19 A. Kaszlej, *Inwentarz rękopisów Biblioteki Kapituły Greckokatolickiej w Przemyślu*, Warszawa 2011, s. 179; A. Naumow, A. Kaszlej, *Rękopisy cerkiewnosłowiańskie w Polsce. Katalog*, Kraków 2004, s. 144–145.

20 BN Rps 12209 IV, k. I; BN Rps 12210 IV, k. I.

21 BN Rps 12216; A. Kaszlej, op. cit., s. 181–182.

22 A. Kaszlej, op. cit., s. 80; A. Naumow, A. Kaszlej, op. cit., s. 59.

23 BN Rps 11937 III, k. I.

24 W Butelce Wyżnej ks. Sołtykiewicz pełnił kolejno funkcje: wikariusza (1888–1890), administratora (1890–1891) i proboszcza (1891– po 1939). Zmarł w 1942 roku w Samborze: D. Blazejowskyj, *Historical šematism of the Eparchy of Peremyśl including the Apostolic Administration of Lemkivščyna*, Lviv 1995, s. 840; Б. Прах, *Духовенство Перемиської єпархії та Апостольської адміністрації Лемківщини*, т. 1, Львів 2015, s. 421.

Ostatnim rękopisem o charakterze liturgicznym ze zbiorów Pełesza jest *Ryt poświęcenia nowej cerkwi*, liczy on 9 kart i posiada oprawę papierową z XIX wieku²⁵. Owa księga, jak można przypuszczać, została przygotowana na polecenie biskupa Pełesza z myślą o wykorzystywaniu podczas posługi pasterskiej. Według adnotacji na jednej z kart, rękopis powstał w 1885 roku²⁶. Przypomnijmy, że wtedy właśnie ks. Pełesz został mianowany biskupem stanisławowskim i na jego barkach spoczął obowiązek zorganizowania od podstaw nowej diecezji, nieposiadającej jeszcze własnych księgozbiorów przy tworzonych dopiero kapitule i seminarium duchownym. Duży format (34 × 21 cm) tym bardziej nasuwa na myśl użytkowanie tego

RYC. 2 Ryt poświęcenia nowej cerkwi, sygn. BN rps 11938 IV – <http://polona.pl/item/10171657/2/>

25 A. Kaszlej, op. cit., s. 81; A. Naumow, A. Kaszlej, op. cit., s. 242.

26 BN Rps 11938 IV, k. 1.

tekstu podczas uroczystości liturgicznych. Warto wspomnieć, że już w pierwszych swoich posłaniach pasterskich Pełesz nakreślił plany przeprowadzenia wizytacji biskupich we wszystkich świątyniach diecezji w ciągu kilku lat²⁷. Ponieważ przy takiej sposobności bardzo często dokonywano konsekracji nowo wzniesionych cerkwi, zapewne manuskrypt znajdujący się dziś w zbiorach BN miał wędrować razem z władką podczas jego podróży po obszernym terytorium eparchii stanisławowskiej. Rękopis nie posiada żadnych znaków własnościowych biskupa Pełesza.

Oprócz manuskryptów liturgicznych w zbiorach BN znajdują się rękopisy ze spuścizny Pełesza o innym charakterze. Wśród nich największą grupę stanowią skrypty, powstałe w okresie studiów przyszłego biskupa odbywanych w wiedeńskim Barbareum. Pierwszy z owych skryptów, powstały w latach 1863–1866, zawiera notatki w języku łacińskim i niemieckim. Oprócz Pełesza, który był autorem skryptu *Exegesis in Evangelium S. Marci e textu graeco a Dre. W. Kozelka*, twórcą tych zapisków był ks. Antoni Aliśkiewicz oraz prawdopodobnie także ks. Emilian Ogonowski, wieloletni przewodniczący lwowskiego Towarzystwa „Proswita” oraz badacz ruskiego folkloru w Galicji. Skrypty te, zachowane we fragmentach (wśród nich znajduje się również mapa miejsc osiedlenia ludności rusińskiej w Galicji), liczą razem 186 kart²⁸. Kolejny skrypt zawiera podzielone na dwie części zapiski ks. Pełesza dotyczące gramatyki języków arabskiego i aramejskiego. Noszą one tytuły *Grammatica linguae arabicae cum interpretatione partium e Chrestomathia selectarum a Dre Josepho Vitvar* oraz *Grammatica linguae aramaice ex praelectionibus Cl. T. J. Vitvar prof. in Universitate Viennensi*. Powstały one w języku łacińskim oraz arabskim i aramejskim w latach 1864–1865 oraz 1866–1867 i liczą odpowiednio 33 i 17 kart²⁹.

W zbiorach BN znajduje się również inny rękopis znajdujący się dawniej w kolekcji ks. Pełesza, dzięki któremu można odtworzyć charakter sporego fragmentu jego biblioteki. Mowa tu o pochodzącym z lat 1873–1876 spisie książek będących w posiadaniu Pełesza, liczącym 26 kart³⁰.

Inwentarz biblioteki ks. Juliana Pełesza został zatytułowany *Моя власнôсть. Др Юліанъ Пелешъ 1873* (na okładce widnieje z kolei tytuł *Списъ книгъ бібліотеки*) i ma formę sześciokolumnowej tabeli. Pierwsza kolumna

27 P. I. Делятинський, *Історія Станіславівської Єпархії (1885–1900)*, Івано-Франківськ 2001, s. 24.

28 BN Rps 12347 II (Mikrofilm 95950); A. Kaszlej, op. cit., s. 238–239.

29 BN Rps 12472 T. 1 II; BN Rps 12472 T. 2 II (Mikrofilm 67168); A. Kaszlej, op. cit., s. 281.

30 BN Rps 12492 II, spis książek biblioteki J. Pełesza (mikrofilm 95950); A. Kaszlej, op. cit., s. 286.

zawiera numer porządkowy, druga – tytuł, miejsce i rok wydania danej pozycji, trzecia – nazwisko autora. Czwarta kolumna podaje informację o liczbie tomów danego dzieła, piąta – o cenie w złotych reńskich i krajcarach, zaś ostatnia kolumna mieści różnego rodzaju uwagi, podawane z rzadka przez autora katalogu. Te ostatnie odnoszą się do stanu fizycznego poszczególnych pozycji (np. „brak początku i końca”³¹), ewentualnych braków pojedynczych tomów w przypadku wieloczęściowych dzieł lub też oprawie tychże w jednym woluminie (np. „jednej części brakuje”³²; „[dwa tomy] w jednej książce”³³). Bardzo rzadko pojawiają się tam zapiski odnośnie do szczegółów pozyskania danej pozycji. I tak przy zbiorze tekstów nabożeństw cerkiewnych opracowanym przez księży Sembratowicza, Pełesza i Łepkiego widnieje uwaga *gratis*³⁴, a z kolei przy wydanej w 1866 roku w Jerozolimie książce *Beiträge zur Topographie der westlichen Jordans’au* ks. Pełesz zamieścił informację, że otrzymał ją w darze od autora – dra Hermanna Zschokke³⁵. Taką samą drogą do Pełesza trafiła pozycja *Schultes Kirchenrechtswissenschaft einst und jetzt* autorstwa Franza Laurina³⁶. Wreszcie, w szóstej kolumnie ks. Pełesz podał informacje na temat znajdujących się w jego bibliotece kilku rękopisów. Z reguły duchowny podawał tylko fragmenty tytułu danej publikacji, używając kilku słów najodpowiedniejszych dla wyrażenia treści dzieła, zwłaszcza w przypadku wieloczęściowych tytułów publikacji w języku niemieckim. Tytuły niektórych pozycji zostały przekreślone, co może sugerować, że w nieokreślonym bliżej czasie książki te zostały sprzedane lub też komuś darowane przez Pełesza, być może w związku z jego przeprowadzką z Przemyśla do Wiednia w 1874 roku³⁷. Tytuły i miejsca publikacji pozycji wydanych w języku niemieckim w przeważającej większości są zapisane kursywą neogotycką. Katalog był prowadzony przez Pełesza regularnie w latach 1873–1876, a więc w czasie jego posługi duszpasterskiej w Przemyślu oraz w Wiedniu. Na końcu większości kart ks. Pełesz sumował liczbę tomów oraz ich wartość w złotych reńskich i krajcarach, a w 1874 roku duchowny poczynił zapiski podsumowujące dotychczasowy stan zbiorów: *Доси дня 21 Мая есть 621 томовъ, котри разомъ стокли 620*

31 BN Rps 12492 II, k. 31.

32 Ibidem, k. 3.

33 Ibidem, k. 3.

34 Ibidem, k. 21.

35 Ibidem, k. 37.

36 Ibidem

37 Por. ibidem, k. 3.

зол 3 край³⁸. Na podstawie zapisów w katalogu można ustalić, że w 1876 roku księgozbiór ks. Pełesza obejmował w sumie 391 dzieł w 796 tomach. Łączna wartość tych zbiorów wynosiła 804 złote reńskie i 4 krajcary.

TAB. 1 Tematyka księgozbioru ks. Pełesza

Tematyka	Liczba dzieł	Procentowo
Teologia	171	43,73%
Historia	52	13,04%
Języki obce, słowniki	36	9,20%
Literatura piękna, historia literatury	33	8,43%
Historia Kościoła	29	7,41%
Filozofia	27	6,90%
Polityka, publicystyka	17	4,34%
Prawo kanoniczne	15	3,83%
Geografia	6	1,53%
Inne	5	1,27%

Kolekcja biblioteczna Pełesza obejmowała dzieła o zróżnicowanej tematyce (tab. 1). Trzon księgozbioru Pełesza stanowiły dzieła o treści teologicznej – w sumie 171 dzieł, czyli przeszło 43%. Wśród nich liczne były wielotomowe wydania pism ojców Kościoła oraz kompendia poszczególnych działów i dyscyplin teologii katolickiej, zwłaszcza teologii pastoralnej. Niewątpliwie były to publikacje, z których Pełesz korzystał podczas prac nad własnym podręcznikiem teologii pastoralnej. Dalej, ciekawą grupę dzieł stanowiły niemieckojęzyczne publikacje apologetyczne. Były one owocem toczącej się w latach 70. XIX wieku polemiki między katolikami broniącymi dogmatu o nieomyślności papieskiej a przedstawicielami ruchu starokatolickiego, zrywającego wówczas ostatecznie z Rzymem (np. *Die Land-Lügen der Döllinger-Secte* Georga Michaela Schulera, München 1871; *Das unfehlbare Lehramt des Papstes* Josepha Rebberta, Paderborn 1873). Wśród dzieł teologicznych znajdowały się również wydania Pisma Świętego w języku greckim, łacińskim, hebrajskim, chaldejskim, niemieckim i ukraińskim, a także greckokatolickie księgi liturgiczne. Wreszcie, ks. Pełesz zgromadził liczne wydania żywotów świętych oraz zbiorów kazań w języku polskim, ukraińskim

38 Ibidem, k. 33.

i niemieckim, autorstwa m.in. Piotra Skargi, abpa Izaaka Mikołaja Isakowicza czy też św. Leonarda z Porto Maurizio³⁹.

Na drugim miejscu pod względem liczby plasowały się publikacje o tematyce historycznej – w sumie 52 pozycje. Obejmowały one głównie syntezy historii świata oraz poszczególnych państw Europy, m.in. Anglii, Grecji, Portugalii, a przede wszystkim – Austrii. Oprócz tego w posiadaniu ks. Pełesza znajdowały się dzieła poświęcone dziejom Rusi Halicko-Włodzimierskiej oraz Polski (m.in. *Dzieje w Polsce, Litwie i na Rusi z poglądem na wpływ Europy* autorstwa Piotra Czarkowskiego, Warszawa 1859⁴⁰, czy też *Historia stołecznego królestw Galicji i Lodomeryi miasta Lwowa od założenia jego aż do czasów terażniejszych* Ignacego Chodynickiego, Lwów 1829⁴¹).

Niemalą grupę publikacji stanowiły podręczniki do nauki języków obcych oraz słowniki. Łączną liczbę 36 pozycji tworzyły pomoce do nauki 12 języków: niemieckiego, łacińskiego, greckiego, hebrajskiego, węgierskiego, włoskiego, francuskiego, arabskiego, angielskiego, rumuńskiego, chaldejskiego i syryjskiego. Zapewne większość z nich ks. Pełesz zgromadził podczas studiów w Barbareum, bardzo wymagających pod względem nauki języków obcych⁴².

Zbiór dzieł literatury pięknej lub też publikacji omawiających dzieje literatury liczył 33 pozycje, czyli ponad 8% całości księgozbioru. Znajdowały się tam dzieła m.in. w języku polskim (m.in. okolicznościowy panegiryk Henryka Petra *Głos duchownego czyli Pieśń radośna na pamiątkę instalacji [...] xiędza Łukasza Baranieckiego arcybiskupa lwowskiego obrządku łacińskiego z 1850 roku*)⁴³, francuskim (*Corinne ou l'Italie* Madame de Staël, Braunschweig 1839)⁴⁴ czy też angielskim (Henry Fielding, *The History of Tom Jones, a Foundling*, Paris 1843)⁴⁵.

Inny ważny obszar zainteresowań naukowych ks. Pełesza, czyli historię Kościoła, reprezentowało 29 pozycji. Były to w głównej mierze wydawnictwa obejmujące całość dziejów kościelnych na czele z 24-tomowym dziełem ks. Antoine'a Henri de Bérault-Bercastela *Geschichte der Kirche* (1787–1791)⁴⁶. Oprócz nich

39 Ibidem, k. 33.

40 Ibidem, k. 17.

41 Ibidem, k. 22.

42 Ibidem, k. 1–41.

43 Ibidem, k. 12.

44 Ibidem, k. 19.

45 Ibidem, k. 26.

46 Por. A.-H. de Bérault-Bercastel, *Geschichte der Kirche*, [t.] 1, *Vom Anfange der Kirche bis zum Ende der fünften Verfolgung im Jahre Christi 211*, Huglfing 1787 – <http://reader.digitale-sammlungen.de/resolve/display/bsb10023391.html> [30.09.2015].

liczne były dzieła przybliżające historię Kościoła prawosławnego (np. *Geschichte der Kirche Russlands von Filaret (Gumilevskij)*, Frankfurt am Main 1872), a zwłaszcza Kościoła greckokatolickiego. Ks. Pełesz zgromadził właściwie wszystkie nowości wydawnicze dotyczące tego zagadnienia, na czele z jednym z ważniejszych dzieł tej epoki – pracą ks. Edwarda Likowskiego⁴⁷. Publikacje te służyły jako pomoc przy pisaniu monografii *Geschichte der Union der ruthenischen Kirche mit Rom*.

Publikacje filozoficzne lub też dotyczące historii filozofii liczyły w zbiorach Pełesza 27 pozycji, czyli niecałe 7%. W ogromnej większości były to publikacje niemieckojęzyczne, głównie syntezy dziejów myśli filozoficznej, jak prace Alberta Stoerkla *Lehrbuch der Philosophie* (Mainz 1869) i *Lehrbuch der Geschichte der Philosophie* (Mainz 1870)⁴⁸.

Na dalszej pozycji plasowały się dzieła, które można określić mianem publicystycznych lub też prac dotyczących zagadnień politycznych. Wiele pozycji tej kategorii dotyczyło narastającej w Galicji Wschodniej rywalizacji polsko-ukraińskiej (np. *Ręczę, że się pojednamy*, Lwów 1861; *Die ruthenische Frage in Galizien* Antoniego Dąbczańskiego, Lemberg 1848)⁴⁹.

Pozycje dotyczące prawa kanonicznego obejmowały 15 dzieł, czyli niecałe 4%. Wśród nich znajdowały się m.in. prace Friedricha von Schulte, późniejszego lidera ruchu starokatolickiego w Europie (m.in. *Das katholische Kirchenrecht*, Giesen 1860)⁵⁰, lub też dzieła Mikłósa J. Cherriera (*Jus Ecclesiasticum Publicum*, Pestini 1839)⁵¹.

Ostatnie miejsca pod względem liczby zajmowały prace z zakresu geografii – 6 pozycji, przede wszystkim podręczniki szkolne, biologii – 3 dzieła (*Naturgeschichte* Georges-Louisa Buffona), a także publikacja dotycząca prowadzenia gospodarstwa wiejskiego (*Господарство сельске*, Перемышль 1862) oraz astronomii (*Pogadanki astronomiczne* Amédée'a Guillemina, Warszawa 1868).

Zdecydowaną większość księgozbioru ks. Pełesza stanowiły druki XIX-wieczne (tab. 2). Spośród 391 dzieł aż 342 pozycje były wydane w tym stuleciu. 41 pozycji pochodziło z XVIII wieku, a jedynie po 3 dzieła były starodrukami z XVI i XVII wieku. W przypadku dwóch jednostek nie udało się ustalić daty wydania – mowa tu o pozycji ujętej enigmatycznie jako *Omnium*, która

47 BN Rps 12492 II, k. 39; E. Likowski, *Historia unii Kościoła ruskiego z Kościołem rzymskim*, Poznań 1875 – <http://bcdl.pl/publication/841> [30.09.2015].

48 BN Rps 12492 II, k. 4.

49 Ibidem, k. 21, 26.

50 Ibidem, k. 4.

51 Ibidem, k. 5.

miała być „bardzo starą księgą in *folio*; pierwszych kartek nie ma”⁵². Podobnie rzecz się miała ze słownikiem francusko-niemieckim i niemiecko-francusko-łacińskim, który nie miał ani początku, ani końca⁵³.

TAB. 2 Daty wydania pozycji z biblioteki ks. Pełesza

Wiek	Liczba pozycji	Procentowo
XVI	3	0,76%
XVII	3	0,76%
XVIII	41	10,48%
XIX	342	87,00%
Brak danych	2	0,51%

Najliczniejszą grupę dzieł w bibliotece stanowiły pozycje wydane w Cesarstwie Austriackim – łącznie 201 dzieł, z czego na rodzinne Królestwo Galicji i Lodomierii przypadało 87 pozycji, czyli ponad 22% całości księgozbioru. Ponad jedną trzecią dzieł znajdujących się w posiadaniu Pełesza stanowiły pozycje wydane w krajach niemieckich – w sumie 132 dzieła. Pozycje, które ukazały się drukiem w innych krajach, nie były zbyt liczne i obejmowały niecałe 15% zbiorów (tab. 3).

TAB. 3 Miejsca wydania pozycji z biblioteki ks. Pełesza

Kraj	Liczba pozycji	Procentowo
Niemcy	132	33,75%
Cesarstwo Austriackie (bez Galicji)	114	29,15%
Galicja	87	22,25%
Francja	18	4,60%
Włochy	11	2,81%
Królestwo Polskie	10	2,55%
Niderlandy	9	2,30%
Rosja (bez Królestwa Polskiego)	4	1,02%
Szwajcaria	2	0,51%
Anglia	1	0,25%
Turcja	1	0,25%
Brak danych	2	0,51%

52 Ibidem, k. 8.

53 Ibidem, k. 31.

Niemalże połowę pozycji znajdujących się w posiadaniu Pełesza stanowiły publikacje niemieckojęzyczne, drugą pod względem liczebności grupę tworzyły wydawnictwa w języku łacińskim, a trzecią – w języku polskim. Zaledwie 38 pozycji, czyli niecałe 10% księgozbioru, liczyły jednostki w ojczystym języku Pełesza – ukraińskim. W sumie dzieła znajdujące się w zbiorach Pełesza były wydane w 14 językach (tab. 4).

TAB. 4 Języki wydania pozycji z biblioteki ks. Pełesza

Język	Liczba pozycji	Procentowo
Niemiecki	195	49,87%
Łaciński	59	15,08%
Polski	48	12,12%
Ukraiński	38	9,71%
Francuski	17	4,34%
Rosyjski	13	3,32%
Cerkiewno-słowiański	9	2,30%
Grecki	3	0,76%
Włoski	2	0,51%
Chaldejski	2	0,51%
Syryjski	1	0,25%
Angielski	1	0,25%
Hebrajski	1	0,25%
Węgierski	1	0,25%
Brak danych	1	0,25%

Zdecydowaną większość dzieł znajdujących się w zbiorach Pełesza stanowiły książki – razem 370 pozycji. W katalogu ujęto również czasopisma znajdujące się w zbiorach Pełesza, niekiedy wraz z podaniem liczby ich woluminów. Ich lista nie była zbyt długa – obejmowała 18 tytułów. Wśród nich znajdował się wydawany w latach 1833–1843 przez przemyskich duchownych obrządku łacińskiego „Przyjaciel Chrześcijańskiej Prawdy. Czasopismo teologiczne dla oświecenia i zbudowania kapłanów nayprzód, a potem katolickich chrześcian”⁵⁴, francuski periodyk „Messenger de la semaine. Journal de tout le monde” (ks. Pełesz posiadał numery z lat 1873–1874 oprawione w jednym woluminie)⁵⁵ czy też wydawane

54 BN Rps 12492 II, k. 13; por. – www.wbc.poznan.pl/publication/121996 [30.09.2015].

55 BN Rps 12492 II, k. 37.

w Ratyzbonie pismo „Der Prediger und Katechet. Praktische katholische Zeitschrift für die Verkündigung des Glaubens”⁵⁶ lub też organ duchowieństwa greckokatolickiego „Зоря Галицка”⁵⁷.

Jak już wspomiano wielokrotnie w niniejszym artykule, w zbiorach Pełesza znajdowały się również rękopisy. W katalogu z lat 1873–1876 nie widnieje żadna jednostka znajdująca się dziś w zbiorach BN, co oznacza, że trafiły one do rąk biskupa w późniejszym okresie lub też – w przypadku skryptów uniwersyteckich – nie były uważane przez duchownego za dzieła nadające się do ujęcia w katalogu zbiorów bibliotecznych. Omawiany spis pozycji zbioru Pełesza wymienia jako manuskrypty jedynie *Выклады пастирского богословия в Перемышли 1873* w dwóch tomach, autorstwa samego Pełesza⁵⁸, *Лвовские Экскорты для учен. гимн.* w 12 zeszytach z 1872 roku, również pióra przyszłego biskupa⁵⁹, oraz powstałe we Lwowie *Praelectiones iuris ecclesiastici* autorstwa Zabłockiego⁶⁰. Z kolei w zbiorach Archiwum Państwowego w Przemyślu zachowały się fragmenty korespondencji adresowanej na ręce Pełesza, druki jego posłań pasterskich oraz rękopisy artykułów w języku niemieckim o tematyce historycznej i teologicznej. Brak tam pieczęci własnościowych Pełesza, nie zachowała się też tam ani jedna pozycja spośród wzmiankowanych w katalogu z lat 1873–1876⁶¹.

Choć ks. Pełesz po 1876 roku nie uzupełniał już pierwszej wersji katalogu księgozbioru, wszystko wskazuje na to, że dawny inwentarz zastąpił zupełnie nowym spisem zawartości swojej biblioteki. Jak już wspomiano, na kartach niektórych rękopisów przechowywanych dziś w BN znajdują się pieczęcie własnościowe z numerami katalogowymi 1070, 1076 i 1077. W zbiorach Narodowej Książnicy zachowały się też inne pozycje z pieczęciami własnościowymi Pełesza, choć niekiedy już bez numerów katalogowych. Były to dzieła, które zakupiła po śmierci władcy przemyska kapituła katedralna. Pierwsze z nich to schematyzm greckokatolickiej diecezji przemyskiej z 1891 roku⁶². Większą wartość artystyczną ma natomiast rocznik czasopisma urzędowego *Вѣстникъ*

56 Ibidem, k. 13; por. – <http://reader.digitale-sammlungen.de/resolve/display/bsb10461146.html> [30.09.2015].

57 Ibidem, k. 35.

58 Ibidem, k. 3.

59 Ibidem, k. 10.

60 Ibidem, k. 5.

61 APP, AKGK, sygn. 418, spuścizna ks. J. Pełesza, k. 1–160.

62 *Схиматисъ всего клира руско-католического епархій соединенныхъ перемыской, самборской и сяноцкой на рок одъ рожд. Хр. 1891*, Перемышль 1891, sygn. P 13041 A.

Перемьскоу Епархию z 1894 roku z superekslibrisem Pełesza. Jest to superekslibris właściwy o charakterze heraldycznym – przedstawia on herb biskupi władzy: złożone wyobrażenie Pokrowy wraz z dewizą *Подъ Твою милость*⁶³. Oba egzemplarze, noszące także pieczęcie własnościowe biblioteki kapituły greckokatolickiej w Przemyślu, zostały nabyte przez Bibliotekę Narodową w antykwariacie „Dom Książki” w Krakowie w listopadzie 1971 roku. W kilka miesięcy później BN zakupiła trzy roczniki czasopisma urzędowego diecezji stanisławowskiej *Вѣстникъ Станиславѳвскоу Епархию* z lat 1886, 1887 i 1888. Były one własnością biskupa Pełesza, o czym świadczy jego pieczęć własnościowa wraz z numerem katalogowym 134 (ostatni rocznik jest jej pozbawiony) oraz superekslibrisy władzy z jego herbem biskupim⁶⁴. Każdy z roczników nosi również pieczęcie własnościowe biblioteki greckokatolickiej przemyskiej kapituły katedralnej, a na kartach rocznika 1887 zachowały się poprawki i dopiski uczynione ręką Pełesza. Wreszcie, w zbiorach BN zachowały się również trzy inne schematyzy, które należały do tego duchownego. Pierwszy z nich to schematyzm greckokatolickiej archieparchii lwowskiej wraz z eparchią stanisławowską z 1885 roku. Przy pieczęci własnościowej Pełesza umieszczono tam numer katalogowy 385⁶⁵. Dwa następne to schematyzy eparchii stanisławowskiej z lat 1887 i 1889, oznaczone superekslibrisami heraldycznymi Pełesza. Pierwszy z nich nosi pieczęć własnościową biskupa wraz z numerem katalogowym 386. Na karcie tytułowej znajduje się również autograf władzy, a na innej ze stron – jego własnoręczne notatki dotyczące rozmieszczenia duchowieństwa diecezji stanisławowskiej⁶⁶. Drugi rocznik, poza superekslibrisem właściwym, nie ma innych znaków własnościowych Pełesza⁶⁷. Oczywiście, lista dzieł będących dawniej w posiadaniu przemyskiego i stanisławowskiego biskupa nie jest pełna, a odnalezienie wszystkich pozycji ze zbiorów Pełesza znajdujących się dziś w zasobie BN wymaga jeszcze dalszych, drobiazgowych poszukiwań.

Spis książek ks. Juliana Pełesza pozwala poznać obraz zainteresowań tego galicyjskiego intelektualisty początków ery autonomicznej. Duchowny ten był osobą

63 „Вѣстникъ Перемьскоу Епархию” 1894, sygn. P 74632 II.

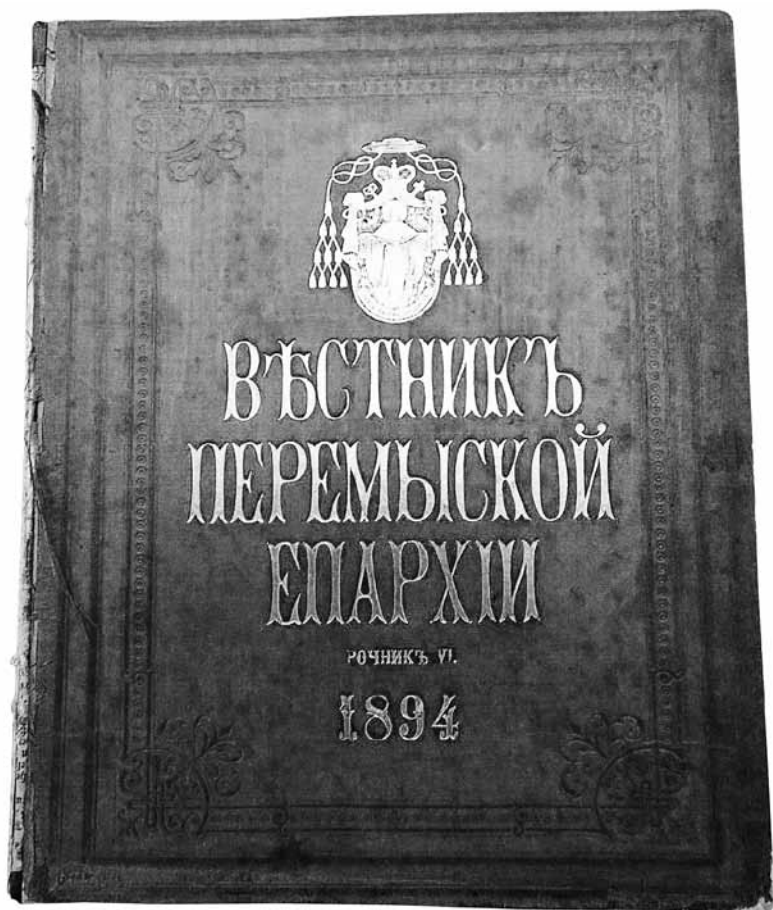
64 *Вѣстникъ Станиславѳвскоу Епархию*, 1886–1888, sygn. P 74638 A.

65 *Schematismus universi venerabilis cleri archidioeceseos metropolitanae graeco-catholicae leopoliensis et dioeceseos stanislaopoliensis pro Anno Domini 1885*, Leopoli 1885, sygn. P 18250 A.

66 *Шематизмъ всего клира греко-католическоу епархию станиславовскоу на рѳк Божій 1887*, Станиславовъ 1887, sygn. P 18465 II.

67 *Шематизмъ всего клира греко-католическоу епархию станиславовскоу на рѳк Божій 1889*, Станиславовъ 1889, sygn. P 18465 II.

wszechstronnie wykształconą, posługującą się językami obcymi i zafascynowaną wieloma dziedzinami wiedzy, nie tylko teologią i historią Kościoła. Biblioteka służyła mu jako warsztat pracy, zgromadzone pozycje wykorzystywał przy pisaniu własnych publikacji historycznych, teologicznych, prawniczych i kazań. Tworząc swoje dzieła, Pełesz w pierwszej kolejności kierował się brakiem odpowiedniej literatury przeznaczonej dla duchowieństwa greckokatolickiego w Galicji. Opierając się na fachowej, przygotowywanej przez najlepszych znawców tematu literaturze w wielu językach, ks. Pełesz mógł przekazać w rodzimym języku swoim współpracownikom w kapłaństwie najnowsze osiągnięcia z zakresu wiedzy

RYC. 3 „Вѣстникъ Перемыской Епархіи” z superekslibrisem bpa Pełesza, BN sygn. P 74632 II; fot. A. Szczupak

teologicznej. Z kolei przy tworzeniu swojego największego dzieła – *Geschichte der Union der ruthenischen Kirche mit Rom* – ks. Pełeszem kierowała chęć zaprezentowania o wiele szerszemu niż tylko galicyjskiemu kręgowi czytelników jak najpełniejszego obrazu historii Kościoła Wschodniego na ziemiach dawnej Rzeczypospolitej.

Ks. Pełeszowi nie były obce także pasje bibliofilskie. Superekslibrisy i kunsztowne oprawy wydawnictw z czasów posługi w stolicach biskupich w Stanisławowie i Przemysłu świadczą o wyjątkowej wadze, jaką przywiązywał do tych publikacji, poświadczających jego rolę w odrodzeniu narodowym i religijnym galicyjskich Rusinów drugiej połowy XIX wieku. Wreszcie, zgromadzona przez niego kolekcja unikatowych rękopisów cerkiewnych potwierdza prawdziwą pasję badawczą i podjętą przez niego misję zbierania i przekazywania świadectw dziejowych Kościoła ruskiego w Galicji. Śmiało zatem można go nazwać jednym z najsłynniejszych przedstawicieli inteligencji galicyjskiej drugiej połowy XIX wieku.

RYC. 4 Biskup Julian Pełesz. Fotografia z 1891 r. ze zbiorów A. Szczupaka

---

ADAM SZCZUPAK

Julian Pełesz (1843–1896), the Greek Catholic bishop of Stanislaviv and Przemyśl and his private Library

The article presents the personage and collection of Greek-catholic bishop of Stanislaviv (Stanisławów, Ivano-Frankivsk) and Przemyśl – Julian Pełesz (1843–1896). He was an active priest and social activist, and also historical researcher, interested in history of the Greek-Catholic Church. As historian and theologian, Pełesz collected a precious private library, with unique Cyrillic liturgical manuscripts.